

MOLLA PƏNAH VAQIF LİRİKASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA

Açar sözlər: *Molla Pənah Vaqif, ədəbiyyat, realizm*

Ключевые слова: *Молла Панах Вагиф, литература, реализм*

Key words: *Molla Panah Vaqif, literature, realism*

XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində önəmli mərhələlərdəndir. Bu dövrdən başlayaraq yazılı ədəbiyyat ilə şifahi xalq ədəbiyyatı arasındakı mövcud əlaqələr möhkəmlənir, poeziyamız öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoyurdu. Ədəbiyyatda həyata, insana, ictimai mühitə daha aydın, real münasibət yaranırdı. Bu dövrün poeziyasında canlı insana, onun keçirdiyi real hislərin tərənnümünə xüsusi diqqət yetirilməyə başlanmışdır. Beləki yeni dövr şairlərinin yaradıcılığında həyat eşqi, nikbin əhval-ruhiyyənin təbliği ön plana keçmişdir.

XVIII əsrdə realizmə meyil edən şairlərdən ən görkəmlisi Molla Pənah Vaqif olmuşdur. Molla Pənah Vaqif Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus mövqeyə malik sənətkarlardandır. O, öz yaradıcılığı ilə yeni ədəbi məktəbin təməlini qoymuş, bir çox şair əsrlər boyu Vaqif şeirinin təsiri ilə yazıb-yaratmışdır.

Vaqif ədəbi məktəbinin əsas üstünlüyü isə yazılı ədəbiyyatın dili ilə xalq danışq dili arasında əsrlərdən bəri çəkilməmiş səddi uçurmasıdır. Biz bu lirikada klassik poeziya və folklorun ecazkar sintezi ilə qarşılaşırıq. M.P.Vaqif ədəbiyyatın dilini geniş xalq kütləsinin dilinə yaxınlaşdırdı, sadələşdirdi. Bədii dilin xalq danışq dili hesabına zənginləşdirilməsinə səbəb oldu. Poeziyamızın forma, məzmununda, bədii təsvir və ifadə vasitələrində inqilabi yenilik etdi.

Vaqif klassik şeir ifadələrini şifahi xalq yaradıcılığının xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq işlədirdi. Şair bədii ifadələri, təşbeh və istiarələri ənənəvi, dəyişilməz qəzəl, qəsidə ifadələrindən fərqli olaraq sadələşdirmiş, geniş xalq kütlələrinin anlayıb zövq ala biləcəyi bir şəkllə salmışdır. M.F.Axundov “Nəzm və nəsr haqqında” məqaləsində yazır: “Amma mən əyyami-səyahətimdə səfheyi-Qarabağda Molla Pənah Vaqifin bir para xəyalatını gördüm ki, zikr etdiyim şərt bir növ ilə onda göründü...”

Lizaha, milləti-islamı şeirlə nəzmin fərqiindən Vaqif və bu iki şəxsin haqqında arif etmək üçün onların mənzumatını — o miqdarda ki, dəstgir oldu, — bir mücəllədin içində basdırıb müntəşir edirəm. Taki, bundan sonra şeir maddəsi ilə zühura gələn vücudlara nümunə və əndazə olsun...”(2,181).

M.P.Vaqifin lirikası öz orijinallığı, rəngarəngliyi ilə hər zaman diqqət mərkəzində olmuş, gözəlliyini, müasirliyini daim qoruyub saxlamışdır. İnsan, onun həyatı, məişəti, arzu və istəkləri Vaqif poeziyasının özəyini təşkil edir. Şərin lirikası ilə tanış olduqca gözümüzün qarşısında real insan, onun özünəməxsus keyfiyyətləri canlanır.

Gökəmlı sənətkarın əsərləri arasında qoşmalar miqdarda üstünlük təşkil edir. Bu qoşmaların dili olduqca rəvandır. “Vaxtı ilə Füzulinin böyük ümid və inamla arzuladığı “nəzmi-nazik” Vaqif şeiri ilə daha bitkin və daha koloritli forma xüsusiyyəti almışdır. Ana dilli poeziyamızda Füzuli qəzəlləri bir dühanın qüdrəti ilə nə kimi uca məqamda dayanırsa, Vaqif qoşmaları da elə bir yüksəklik və ülviyyət mövqeyində parlamaqdadır”(1).

Gözəlliyi dərindən duymaq, anlamaq, gözəllik məfhumunu canlı təsəvvür etmək üçün Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığı ən təsirli mənbələrdəndir. Müxtəlif boy-biçimli,

müxtəlif geyimli gözəllərin vəsfi şairin lirikasının əsasını təşkil edir. Məhz bu səbəbdəndir ki, bu şeirlər çox zaman haqlı olaraq gözəlləmələr adlandırılır.

Dəhanın sədəfdir, dişlərin inci,
Sanasan ağızın püstədir, ay qız!
Xumar gözlərini sevəndən bəri,
Dərdə düşüb canım xəstədir, ay qız!(6,36)

Burada qadın gözəlliyinin ayrı-ayrı detalları, cizgiləri orijinal, maraqlı və incə təşəbbürlə canlandırılır:

Cəmalın günəşdir, qəmərdir üzün,
Şəkərdir dəhanın, şirindir sözün,
Yağıdır müjganın, cadudur gözün,
Cəllad kimi qəməzən qəsdədir, ay qız!(6,36)

Öz şeirlərində sənətkar qadına yüksək qiymət verir. O, qadınları səliqə-səhmanlı, mədəni görmək istəyir:

Səhər dura sürmə çəkə gözünə,
Birçəklərin həlqə qoya üzünə,
Cilvələmə, sığal verə özünə,
İşi, gücü gülüb-oynamaq ola.(6,14)

Böyük ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçərli Molla Pənah Vaqifin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki mövqeyini belə qiymətləndirirdi: “Azərbaycan türklərinin məşhur və müqtədir şairi Molla Pənah hesab olunur ki, bizim ədəbiyyatımızın banisi və müəssisi adlanmağa onun haqqı vardır.

...Vaqif ziyadə zövqü səfa əhli olduğu üçün gözəl mədhində xeyli mərgub və nazik şeirlər yazmışdır ki, onların cümləsi qəlbədən nəşət edən hissiyyatdır ki, oxuyanlara dəxi sirayət edib, onları şövq və həvəsə gətirir. Molla Pənah artıq fəsih və şirinzəban və hazır cavab bir vücud imiş ki, hər qisim mətləbi öz məqamında, münasibi-hal söylər imiş”(5,126).

M.P.Vaqifin vəsf etdiyi qadınlar pərilər diyarının əfsanəvi gözəlləri deyildir. Onlar klassik şeirimizdə bəhs edilən məşuqələrdən fərqli olaraq daha real və koloritlidir. Bu qadınlar gözəllik vurğunu olan sənətkarın rastlaşdığı Azərbaycan gözəlləridir. Vaqif hətta onları daha da konkretləşdirərək öz adları ilə şeirlərinə daxil edir.

Yanağı lələsən, qaməti dalsan,
Ağzı şəkər, dili, dodağı balsan,
Sanasan ki, yorğun, vəhşi maralsan,
Olubsan yaraşıq obayə, Zeynəb!(6,17)

Vaqifin böyük bir silsilə təşkil edən bu tip şeirlərində Azərbaycan qadınının surəti rəssam kimi işlənir, onun bitkin, dolğun, canlı təsviri verilir. “Vaqifin şeirlərində Safiyə, Yətər, Fatimə kimi konkret qadın və qız adlarına da təsadüf olunur. Bu cəhət Vaqifin öz vətəninə, xalqına qırılmaz mənəvi tellərlə bağlanan sənətkar — şair və söz rəssamı olaraq realist üsluba nə dərəcədə yiyələnə bildiyini, realist poeziyanın tələblərini hansı səpkidə dərk etdiyini, bütün qüvvəsi ilə nümayiş etdirməkdədir. Şair xalq içərisindən çıxan və elin bütün zəngin mənəvi sifətlərini təmsil edən həmin qadın və qızların, əxlaqi saflığında,

nəcabət və mərifətində məhz Azərbaycan gözəllərinə xas olan məziyyətləri real şəkildə ümumiləşdirmişdir”(4,101).

Boyun surahıdır, bədənini büllür,
Gərdənin çəkilməmiş minadan, Pəri!
Sən ha bir sonasan, cüda düşübsən
Bir bölük yaşılbaş sonadan, Pəri!(6,41)

Vaqifin poeziyasında əsas yeri məhəbbət lirikası tutur. Vaqifin lirik şeirlərində azad məhəbbət tərənnüm olunur. Onun məhəbbət lirikasında müəyyən dövrdə yaşayan, özünəməxsus xüsusiyyətləri olan real gözəldən bəhs edilir.

Bir gözəl qamətli yarı- lalərəngi sevmişəm,
Yarə istiqnası şirin şuxü şəngi sevmişəm
Qası yay, kirpikləri türfə xədəngi sevmişəm,
Ox atıb qanlar tökən türkanə cəngi sevmişəm,
Halə rəhmi gəlməyən bir bağrısəngi sevmişəm (6,184).

Vaqif üçün dünya məhəbbətdən yaranmışdır. Onun nəzərində məhəbbət hər şeydən güclüdür. Sənətkarın lirikasında daha çox qarşılıqlı sevgi və onun insana gətirdiyi səadət qələmə alınır:

Bir xəlvət yer ola, əğyar olmaya,
Onda söhbət edək ikimiz belə.
Əl-ələ tutuşub deyək, gülüşək,
Tutaq bir xoş ülfət ikimiz belə (6,25).

İnsana zövq verən, həyatı zینətləndirən, nəcib, ülvə məhəbbət sənətkarın lirikasında qırmızı xətt kimi keçir. Bu cəhət şairin şeirinə nikbin ruh gətirir, onun ideya-bədii qüvvəsini artırır.

Doyunca zövq alağ nazü qəmzədən,
Əndişə çəkməyə heç bir kimsədən,
Hər gecələr, şirin-şirin, sühbətdən
Eyləyək hekayət ikimiz belə (6,25).

M.P.Vaqif könül verib sevdiyi gözəli dünyanın bütün nemətlərin üstün tutur, ona yüksək qiymət verir:

Onun üçün uymaz qeyriyə könlüm,
Bir əcəb zibadır mənim sevdigim.
Huri nədir, qılman nədir, mələk nə,
Hamıdan əladır mənim sevdigim (6,68).

Vaqifin bir çox şeirlərində məhəbbətin, səadətin, vüsəlin şirinliyi, sevgililərin xoşbəxt görüş saatları əks etdirildiyi kimi, hicran, kədər hisləri də təsvir olunur. Küsmək, bəşməq, həsrət çəkmək, ayrılıq bu şeirlərdə ustalıqla qələmə alınır:

Bilmənəm məndən nəçün ol sevgili canan küsüb,
Üzümə baxmaz dəxi, bir gözləri məstan küsüb,

Ağladır qanlar mənə, rüxsarəsi xəndan küsüb,
Qara günlərdə qoyub məni, məhi-taban küsüb,
Könlümün şəhrin sərəsər eyləyib viran, küsüb (6,167).

Sevdiyidən ayrı düşən aşiqin keçirdiyi pərişan halların sadə, aydın, səlis ifadəsi oxucuda heyranət doğurur. “Zahirən adi görünən bu parçada lirik qəhrəmanın duyğuları, həssas, sevən qəlb aləmi psixoloji incəliklə əks etdirilmişdir. Burada sözlər, cümlələr elə ecazkar düzülmüşdür ki, insan şeir oxuduğunu unudur, elə bil ki, qəlbin özünü, titrəyişini, həyəcanını, həsrətini görür, o da həmin hisləri təkrar yaşayır, həyəcanlanır, düşünür” (7, 654).

Xeyli vaxtdır ayrılmışdıq yar ilə,
Gördük, amma danışmadıq, ayrıldıq,
Qaldı canda gizli-gizli dərdimiz,
Bircə kəlmə danışmadıq, ayrıldıq!(6,19)

Sevilən sənətkarın misilsiz sənət incilərini oxuculara sevdiren burada təsvir edilən doğma duyğular, saf hislərdir. Vaqifin lirikası çox emosional, həyatdan ilhamlanan, ürəkdən qopub gələn bir poeziyadır. Bu lirika insana məhəbbətlə, həyata çağırışla doludur. Bu şeirlər məhəbbət və gözəllik himni kimi səslənərək insanda həyat eşqini artırır, onu yaşamağa ruhlandırır.

Vaqifin dili olduqca sadə, axıcı və ahəngdardır. Şeir dilimizin saflığı təmizliyi onun adı ilə sıx bağlıdır. Vaqifin dilindəki sadəlik mənə dolğunluğu, fikirlərin təbiiliyi ilə seçilir. Onun poeziyasında milli kolorit çox güclü və müxtəlifdir. O, bənzətmələrini, təşbəhlərini, doğma xalq danışığı dilindən almış, məharətlə seçərək bədii dilə gətirmişdir. Sənətkarın lirikasında səmimilik, sadəlik aydın şəkildə öz əksini tapır. Vaqifin dilinə xas aydınlıq, anlaşılqlılıq onun bütün poeziyasında özünü göstərir.

Vaqifin dilinin lüğət tərkibindəki yazılı ədəbiyyatımız üçün yeni olan sözlər, təkiqlər və ifadələr onun dilini sadələşdirdiyi kimi həm də gözəlləşdirmişdir. “Vaqifin sözə münasibəti ümumən dövrün təfəkkür tərzinin münasibətidir, XVII—XVIII əsrlərdə ədəbi-bədii dilin funksional-qnoseoloji məzmununu Vaqif qədər dəqiq əks etdirən ikinci bir sənətkar yoxdur; o sözü etnoqrafik-məişət təbiiliyindən çıxarmadan obrazlaşdırır”(3,122).

Şairin lirikasına bədiiilik və gözəllik gətirən ümumxalq sözləri, bədii təsvir və ifadə vasitələri, təkiqləri ədəbi dilimizin xələkləşməsinə səbəb oldu. Sənətkar ədəbi dilimizi canlı xalq dilinin imkanları hesabına oluqca zənginləşdirmişdir. Vaqifin lirikasında Azərbaycan dilinin daxili xüsusiyyətləri, incəlikləri, ifadəliliyi, yığcamlığı, ahəngdarlığı öz aydın bədii əksini tapmışdır. O, lirikası ilə ədəbiyyatımızın inkişafında mühüm tarixi dönüş yaradan, onu geniş xalq kütləsi ilə yaxınlaşdıran bir sənətkardır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov M. Vaqif lirikasının bəzi xüsusiyyətləri. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1968, 13 iyul
2. Axundov M.F. Əsərləri. II cildə. Bakı: Elm, II cild,1988
3. Cəfərov N. Füzulidən Vaqifə qədər. Bakı: Yazıçı, 1991
4. Əlioğlu M. Məhəbbət və qəhrəmanlıq. Bakı: Yazıçı, 1979
5. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. II cildə. Bakı: Avrasiya press, I cild, 2005
6. M. P. Vaqif. Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2004
7. Səfərli Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Ozan, 2008

ОБОСОБЕННОСТЯХ ЛИРИКИ МОЛЛА ПАНАХА ВАГИФА

Резюме

Одним из ярких представителей азербайджанской литературы XVIII века является Молла Панах Вагиф. Своеобразный стиль его стихов стал новаторством для той эпохи. В статье уделяется внимание поэзии поэта-новатора, рассматриваются ее характерные особенности.

Aytan Guliyeva

ABOUT THE PECULIARITIES OF MOLLA PANAH VAQIF'S POETRY

Summary

One of the prominent representatives of Azerbaijan literature in the XVIII century is Molla Panah Vaqif. The peculiar style of his poems was the innovative of his era. In the article are spoken about the poetry of the innovator-poet and analyzed its characteristics.